

ÉVFORDULÓK

Háromszázhuszonöt esztendeje született Bél Mátyás

Bél Mátyás, a XVIII. századi Magyarország legnagyobb tudósa 1684. március 24-én született a Zólyom megyei Nagyócsán (Ocsova). Edesapja, kinek nevét *Bél Mátyás* örökölte, mészáros volt és szlovák, anyja *Cseszney Erzsébet* magyar volt. Ezért mindkét nemzet saját fiának tekintette. Saját magát következetesen „hungarusnak” vallotta, és nemcsak a magyart, hanem a szlovákot is anyanyelvi szinten beszélt. Ezen kívül klasszikus fokon művelte kora tudományosságának nyelvét, a latint, de jól beszélt németül, franciául, s ismerte a görögöt és a hébert is.

Szülei evangélikusok voltak. Hogy protestáns polgári családban született, annak két következménye is volt. Mint nem nemes, elsősorban a papi pályán remélhetett előbbre jutást. Mivel a nagyszombati egyetemre sokáig csupán katolikusok mehettek, csak a külföldi egyetemeken folytathatta tanulmányait. Alsóbb iskoláit Losoncon, Kálmón, Alsósztrégován és Besztercebányán végezte, míglén a „humaniorákat” a pozsonyi evangélikus liceumban.

Egyháza felismerve korán kibontakozó tehetségét, a németországi Halle egyetemére küldte. E hírnév intézmény a kor egyik nevezetes alkotó műhelye volt. Benne sokrétű, a társadalmi érdekeket és a legkülönbözőbb szakágak eredményeit összegezni próbáló tudományos munkára törekedtek. Az ottani államismereti felfogás nem elégedett meg a részismeretekkel, hanem történelmi, földrajzi, természettudományi, politikai, művelődési és gazdasági viszonyok részleteire is kiterjedő szemléletet kívánt meg tanáraitól és hallgatóitól egyaránt. Az egyetem akkori vezetője ekkor Francke Hermann Ágost volt, aki kiváló tanárokat gyűjtött maga köré. Megszervezte a továbbképzést, bevezette az anyanyelvi oktatást, s jó könyveket íratott, ami által lehetővé tette, hogy megszüntették a pusztá memorizálásra épülő oktatást. Ebbe a pezsgő, eleven, a hazai viszonyokhoz képest új környezetbe került Bél Mátyás, hogy ott 1704 és 1707 között orvostudományt, földrajzot, teológiát, irodalmat és történelmet tanuljon.

Tanulmányai befejezése után Francke tanárként alkalmazta egy árvaházban, majd saját gyermekei nevelését is rábízta. Az egyetem kiváló minősítésének köszönhetően 1708-ban a bergeni gimnázium igazgatója, hazajöve külföldről a besztercebányai evangélikus algimnázium rektora, majd a felekezeti lelkésze. Onnan hívták meg 1714-ben a pozsonyi evangélikus gimnázium élére abban a reményben, hogy a nagy múltú, de ekkor már hanyatló iskolát újjászervezi. Bél az előlegezett bizalomnak kitűnően megfelelt. Korában az iskolai tanulmányok kezdete nem volt meghatározott életvekhez kötve, így egy-egy csoportba különböző életkorú és képességű tanulók kerültek. Az oktatás nem osztályrendszerben folyt, hanem egyéni volt. Bél Mátyás változtatott ezen az állapoton. Ezentúl a különböző osztályokba megközelítően azonos életkorú és képességű tanulókat sorolt és így megeremtetta a feltételeit annak, hogy a tanítás nem egy-egy személynek, hanem az egész osztálynak szóljon. Bevezette a tábla használatát. Tanártársai elé követelményként állította, hogy a tanuló az iskolában tanulja meg mindazt, amit tudnia kell.

Az egységes pedagógiai eljárások érdekében rendszeresen látogatta az osztályokat. Szükség esetén ő mutatta be, hogy hogyan kell tanítani. Bevezette a tékép használatát minden olyan tárgynál, ahol a téképnek hasznát lehetett venni. Bevezette az évenkénti vizsgát is. Tanterve és módszerei országszerte elterjedtek és nagy hatást gyakoroltak az oktatási rendszer korszerűsítésére. Miután Bél Mátyás lett az iskola igazgatója, tömegével tódultak a gyerekek ebbe az iskolába.

Filológusként is úttörő munkát végzett. Egy 1718-ban Lipcsében kiadott munkájában elsőként tanulmányozta a magyar rovásírást. 1734-ben a magyar nyelv európai társtalanságáról értekezett. A Károlyi-féle Biblia újszövetségi része néhány nehezen érthető szakaszát újrafordította, s az eredeti források

alapján a kisebb hibákat s botlásokat helyesbítette s az egészet stílusosan egységesítette, megteremtve ezzel a bibliafordítás új formáját.

A *Magyar grammatika, vagyis a hazai nyelvnek gyökeres megtanulásra való intézet* című műve is- kolát teremtett. Több mint egy évszázadon át valóságos „mintagrammatika” volt. A német nyelven tanulók részére is könyvet állított össze. Ebben írt a német telepekről és a nyelvjárásokról is. Így szemé- lyében a hazai germanisztika úttörőjét is tisztelnünk kell. Egy szlovák nyelvtanhoz írt terjedelmes elő- szavában pedig a szláv népekkel és nyelvekkel foglalkozott.

De bármennyire is fontos volt, amit Bél Mátyás a pedagógia és filológia tárgyában létrehozott, iga- zán maradandót a történelem- és a földrajztudomány területén alkotott. Első lépésként az eredeti forrás- anyag gyűjtéséhez, s annak kritikai értékeléséhez kezdett hozzá. Ezt ő maga így fogalmazta meg, hogy „... miként a folyók forrásuknál csak csörgedező gyenge erecskék, melyek arra alig képesek, hogy ma- guknak utat törjenek, messzebbre jutva a mindenünnen beléjük ömlő vizek nagy tömegét képesek szál- litani, így a történelem is szegényes forrásokból kiindulva az idők folyamán kiteljesedik, ha vannak erre megfelelő és alkalmas történelmi forráskutatók, akik az emlékek feltárásával és megfejtésével az ese- mények kuszaságában rendet teremtve a történelmet teljessé akarják és tudják kovácsolni.”

Fő műve a *Notitia Hungaricae Novae historico-geographica, magyarul az Új Magyarország törté- nelmi és földrajzi leírása* volt. Ennek kötetiben mutatkozik meg a *táj, a környezet és az ember korsze- rű kölcsönhatásának szemlélete*. A mű tervét már 1723-ban közzétette. E szerint a munka két-két nagy részből állott volna. Az első részben a régi Magyarországról kívánt beszélni, s a szkíták, a hunok, az avarok és a magyarok történetét, valamint a szerző idevágó régebbi filológiai értekezéseit foglalta vol- na magában. A második rész a XVIII. századi Magyarország leírását tartalmazta volna. Az első rész nem jelent meg. A második rész (a *Notitia*) módszerében, formájában és sokkal bővebb terjedelemben elkészült, részben meg is jelent.

Bél Mátyás a munka készítésébe bevonta paptársait és tanítványait, s Magyarország egész területére kiterjedő széleskörű adatgyűjtést kezdeményezett. Az összegyűlt sok ezer kérdőívet osztályozta. Ada- tait saját forrásaival egybevetve ellenőrizte, s a megyei hatóságok elé terjesztette, illetve levelezése út- ján ki is egészítette. Az anyagot vármegyénként és járásonként rendszerezve általános és különös rész- ben dolgozta fel. Az általános részben a történelmi anyagot közölte, a különös részben a megye talajvi- szonyait, termőképességét, nyersanyagait, iparát, éghajlatát, vízrajzát, etnikai, etnográfiai adatait kö- zölte. Végül az utak jegyzékét adta meg.

Munkájában sokan támogatták, de az is előfordult, hogy kémkedéssel vádolták meg, s különféle más módokon is zaklatták. Féltették tőle a nemesi jogokat, s a vármegyék önállóságát. Szerencsére Batthyá- nyi József kalocsai érsek és a nádor felismerve munkájának fontosságát, megvédték őt a vádaskodások- tól. Sőt, az uralkodó III. Károly császár és király jó indulatát is elnyerte. A hatóságok utasítást kaptak arra, hogy a vármegyénként elküldött kéziratot többször is vizsgálják felül, s annak adatait he- lyesbítsék, egészítsék ki. A *Notitia* munkálataival egyidejűleg Mikoviny Sámuel királyi mérnököt biz- ták meg azzal, hogy Bél munkájához vármegyénként térképeket készítsen.

Tízévi adatgyűjtés és szövegezés után készen állt a nagy mű. Bél, miután III. Károlyt megnyerte, hogy művéhez először írjon, Straub Pál bécsi könyvkereskedővel megállapodott a munka kiadásáról, amszterdami „gondos nyomásáról” és forgalmazásáról.

A terv azonban nem valósulhatott meg. Munkájának csupán négy kötete jelent meg. A Pozsony vár- megyével foglalkozó első kötet 1735-ben került ki a nyomdából 696 oldal terjedelemben Mikoviny Sá- muel két pozsonyi látképével és a megye térképével. 1736-ban megjelent a második kötet első fele ugyancsak Pozsony vármegyéről, annak abban főleg a Csaló-közt ismertette, majd pedig Túróc, Zó- lyom és Liptó vármegyék leírását adta Mikoviny térképével és Bél Mátyás arcképével. A harmadik kö- tet Pest, Pilis és Solt vármegyék anyagát tartalmazta. A negyedik kötet 1742-ben jelent meg Nógrád, Bars, Nyitra és Nagy- és Kishont vármegyék leírásával.

Bél haláláig a *Notitia* anyagának csupán egyharmada jelent meg nyomtatásban, 2683 oldalnyi terje- delemben. Körülbelül 10 ezer oldal kéziratban maradt. Belőle 1892-ben Zichy Jenő gróf megjelentette Moson vármegye leírását 71 oldalnyi terjedelemben, mindössze 100 példányban. Ezt a kiadványt szok- ták a *Notitia* ötödik köteteként emlegetni. Később néhány vármegye, pl. Heves, Szabolcs-Szatmár adta ki a megyékre vonatkozó részeket.

Bél Mátyás életművének gazdagságát bizonyítja, hogy 1718-ban felvetette egy hazai tudós társaság megalapításának gondolatát. Ez lett volna a Magyar Tudományos Akadémia elődje. Az ő kezdeménye- zésére született meg 1721-ben az első, valóban rendszeresen megjelenő hazai hetilap, a *Nova*

Posoniensia. Ennek egyes számaiban elsősorban a kormány munkájával, a királyi udvar eseményeivel foglalkoztak, de olvashatók benne a gyilkosságokkal, lopásokkal, az árakkal s az időjárással foglalkozó és egyéb anyagok is.

Bél Mátyást érdemeiért tagjává választotta a jénai, az olműtzi Tudós Társaság, a londoni Királyi Társaság és a szentpétervári akadémia.

1749. augusztus 25-én halt meg. Pozsonyi sírja ma már nem látható. Emlékét a márványnál is marandóbban őrzi gazdag életműve.

Szecsó Károly

Irodalom: *Deák András:* Bél Mátyás (1684–1749), Bél Mátyás a magyarországi halakról és azok halászatáról. Bp. 1984. 11–12. old.; *Haán Lajos:* Bél Mátyás. Bp., 1879.; *Mészáros Balázs:* Bél Mátyás. Élet és Tudomány 1984. március 23. 12. sz. 373–375. old.; *Vörösmarty Géza:* Háromszáz éve született Bél Mátyás. Honismeret, 1984. 2. sz. 13–15. old.; *Wellmann Imre:* Bél Mátyás munkássága, Bél Mátyás: Magyarország népeinek élete 1730 táján. Bp. 1984.

Sárközy István és Csokonai

Csurgónak szerencséje van: gimnáziuma a nemzeti ébredéssel egy időben született. Az iskolaalapító gróf Festetics György jobb keze, Nagyváthy János Keszthelyről szervezte az 1792-es indítást, majd Csurgóra költözve 22 éven át fáradozott ígéretek kiépülésén. Azzal, hogy 1799-ben csaknem egy évig Csokonai Vitéz Mihály a tanára lehetett, és a „Jövendölés az első oskoláról a Somogyban” című ódájában az egész magyar felvilágosodás egyik legjelentősebb programadó költeményében évszázadokra kijelölte helyét a magyar művelődéstörténetben. Abban hogy Csokonai Somogyban támaszra talált, ott-hon érezhette magát, a megye és a belső-somogyi református egyházmegye nagy műveltségű, ügybuzgó férfiúja, Sárközy István¹ (1759. április 22.–1845. augusztus 29.) volt a segítségére. 1773-tól haláláig a belső-somogyi református egyházmegye gondnoka, 1824-től 1836-ig a megye alispánja volt, 1816-ban elnyerte a királyi tanácsosi címet.² Honismereti érdeklődését Budán 1811-ben megjelent műve tanúsítja.³ Hatalmas, nagy értékű könyvtárát igényesen gyarapította,⁴ levelezett Kazinczyval.⁵

Csokonai hideglegelösen, betegesen érkezett Csökölybe 1798 tavaszán. Itt egykori debreceni diáktársra, Kis Bálint parókiáján lábadozott, majd Hedrehelyre ment Szokolaival Dánielhez. Hosszú hónapokig e két somogyi község lett az otthona, amíg Szokolaival együtt fel nem keresték egykori debreceni diáktársukat, Pálóczy Horváth Ádámot. A jeles bajomi dalköltő még aznap bemutatta vendégét sógorának, Sárközy Istvánnak. Feleségéhez, Chernel Eszterhez verset írt, a Dorottya Cserháznén asszonyában az ő alakját idézte fel. Névnapiján özv. Sárközy Lászlóné Kazay Krisztinát is versben köszöntötte, a szállásadó Terézia nevű betegeskedő húgának gyógyulást kívánva. A középbirtokos egyházmegyei gondnok, alispán szintén verselt, messze földön híres könyvtárát a vendég nem szünt meg dicsérni. Az egy év múlva elkészülő Dorottyaiban tett is említést a híres Calepinus-szótárról. A dámák részéről gyűlölt nagy mátrikula méreteit e természetes könyvvel érzékeltette:

*Még a Calepinus tíznyelvű grapsája,
Vagy a kazuisták teológiája
Hozzá képest tetszik finger-kalendernek...*

A Sárközy-könyvtár 1912-ben – benne két Calepinus szótárral – a csurgói gimnázium tulajdonába került. A latin eredetivel együtt tizenegy nyelvű szótárt Nagybjomban láthatta és forgathatta a költő.

¹ Sárközy Istvánra, Kazinczy Ferenc, Pálóczy Horváth Ádám és Berzsényi Dániel barátjára, Csokonai támogatójára születése 250. évfordulója alkalmából emlékezünk. 2000-ben felújított egykori nagybjomi kúriájában 1992 óta működik a *Sárközy István Helytörténeti Múzeum*.

² V. ö.: *Sárközy Imre:* A nádasdi Sárközy család. Bp., 1906.

³ „T. N. Somogy vármegyében levő minden helységeknek magok körül mintegy egy vagy két mértföldre fekvő szomszéd helységekkel való távolságát előadó könyvecske, mellyet... néhai Nagy József úrnak... mappájából, az útnak tekervényeihez képezve, czirkalomra vévén a t. nemes vármegye tetszésére közhaszonra készítet.”

⁴ *Molnár László Sándor:* Könyvtár a könyvtárban. (Sárközy István bibliotékája.) Magyar Könyvszemle, 2001. 3. sz. 356–363. old.

⁵ Levelezésüknek húsz darabja maradt meg. V. ö.: *Váczy János* (szerk.): Kazinczy Ferenc levelezése (KazLev).